

ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТА: ПРАГМАТИЧНА ВЕРСІЯ

Ми (спільнота, що має стосунок до літературної освіти) вже навели й поширили в інформаційному просторі тисячі переконливих аргументів, однак (складається враження) у чиновників від освіти вуха залиті воском. Діалог ведеться між односторонніми, не чути жодного розбірливо сформульованого аргументу на користь скасування літературної освіти. Втім, хто каже про скасування? Ми ж і кажемо, бо чітко бачимо саме таку перспективу. Але на наші з вами лихі передчуття чиновники взагалі не зобов'язані реагувати, адже вони реформатори європейського вишколу, тобто свідомі прагматики. Оптимізація, доцільність, відповідність стандартам... Щодо останніх, щоправда, велике питання: які стандарти взяті за основу і наскільки вони європейські. Однак якийсь прагматизм за всім реформаторством проте відчувається.

Нам теж зрозуміло, що реформи потрібні. З деякими аргументами обурених голосів про наповнення програми творами, не надто придатними для шкільної освіти, я особисто часто погоджуюсь. Бо хто вибирає? Хто визначає, що саме має потрапити в програму? Тут би демократію (в сенсі прозорості) і ресурси інформаційної епохи застосувати: широке обговорення, відоме коло авторитетних науковців і педагогів, покладена на них відповідальність тощо, тощо. Якби з програмами обох шкільних літератур вчасно навели порядок, не було б стільки мовчазних прихильників скасування літературної освіти.

Але зараз не про це. Зараз варто шукати аргументи в царині прагматизму, адже, як не крути, нам від нього ніде не дітись, ми знаємо ціну його романтичному опоненту: ілюзіями схильні жити авторитарні режими, демократія мусить плекати прагматизм. Ми опинились у середовищі, де все визначає змагальність, конкуренція, вільний ринок і тому подібні виклики, часто нестерпні для пострадянської людини.

У тому-то й проблема, що в наших нібито європейських реформаторів прагматизм переважно далеко не європейський. Прагматизм того різновиду, який закорінений у людську природу і ніколи не скасовується, якими романтичними не були б громадяни тоталітарного суспільства: прагматизм під назвою «якось треба виживати». Якщо нема чесності в змаганні, воно переходить в іншу сферу, потаємну: блат, корупція, обман, підсикування, криміналізовані об'єднання тощо. Є рецепт виживання і для тих, хто опинився на самому низу: «трішкін кафтан» (давно-давно російський байкар І. Крилов сформулював) або урізати/доточити. Якщо десь надто велика діра і її потрібно латати, то латка вирізається звідти, де дірка менша. Поки що саме такий вигляд має прагматизм освітянських реформаторів: якось треба скоротити видатки (ніні, оптимізувати!), а за рахунок чого? Що не шкода скасувати?

Зізнайтеся, колеги-літератори, чи не чули ви навіть від найближчих колег-мовників, що література – то зайва розкіш, яка забирає в студентів час, не дає зосередитись на вивченні мови? Населення стає поголовно безграмотним (тобто не знають мови, насамперед рідної, але ж і з іноземною великого поступу не спостерігається) – літератори винні. Ви смієтесь? Я чула цей аргумент (по-різному сформульований) десятки разів від колег із факультетів іноземної філології (літератори більшості університетських факультетів підтверджують: ці аргументи витають у повітрі): читання художньої літератури надто переобтяжує студентів, забирає багато часу, їм ніколи вивчати мовні дисципліни. Факт очевидний і волаючий: за десять-п'ятнадцять років на факультетах іноземної філології пропорція мови та літератури стала приблизно такою ж, якою вона була в педінститутах радянських часів. Тоді іноземну мову вивчали прицільно, пантрували, щоб освічені читачі не почали читати тих, кого заборонено читати. У 1990-ті роки програми ніби урівноважили мовну і літературну частини філологічної освіти (якщо не філософувати, то таки має бути баланс двох половин), але колеги-мовники (особливо вища каста: мовники-«іноземці») поступово відтіснили менш настирливих (більш романтичних, авжеж) колег-літераторів. Але й те, що лишилось (жальогідні залишки: зарубіжна література на всіх без винятку філологічних факультетах вивчалась вісім семестрів – тепер два, про кількість годин і згадувати не хочеться) муляє колегам очі. Захистив хтось дисертацію – треба дати під неї курс, а де години взяти? Та он же літератори жирують... Нащо та література? Ми мови вчимо, одразу три: іноземні (зараз он китайська на злеті). А що ледве два-три випускники вчитають якийсь крихітний художній текст тими мовами... Щоб перекладати інструкції чи інші вузькофункціональні тексти – бути надто начитаним навіть шкодить.

Ось таким приблизно прагматизмом керуються й чиновники: іноземну мову треба посилити, треба додати годин, але ж не за рахунок мови української – аж так патріотизм зачіпати небезпечно (в політичному сенсі). Що ж робити? Чого не шкода? Звісно, літератури – це ж зайва розкіш. Мовники дадуть раду літературі – цитати для прикладів беруть із неї ж таки... Спочатку явною розкішшю здалося мати в шкільній програмі аж дві літератури – мовляв, вистачить однієї, а коли добре подумали, то зметикували: треба літературу з мовою об'єднати, як воно (в принципі!) й логічно. Мовно-літературна освіта... Що в ній основне – питань навіть не виникає: звісно ж, мова. А без знання біографії якогось письменника учні точно обійдуться (для цього є Вікіпедія). Не мине й кілька років, як читання літератури відійде в незворотне минуле.

Розумієте, про що я? Такий прагматизм чиновників не на порожньому місці сформувався, він глибоко укорінений у нашу ментальність, у психологію, у нашу з вами, літератори й мовники, «дружбу».

І от тому я намагаюся знайти якісь аргументи саме для них, для прагматичних і по-реформаторському налаштованих колег із чиновниками включно. Корисність уроків літератури порівняю (ризикуючи) з уроками фізкультури: це така ж марна трата часу, але ж заради здоров'я учнів (для розрядки, відпочинку від фізики-математики, збування зайвої напруги чи агресії тощо) треба миритись. Однак окрім здоров'я фізичного, є ще й психічне. Зараз медики стверджують, що чи не 90% усіх хвороб – психосоматичного походження. То от література відповідальна за здоров'я психічне. І не йдеться лише про веселі казочки.

У розмовах колишніх учнів мені не раз доводилося чути: уроки літератури – це найкращий спогад про шкільні роки. Якщо пощастить з учителем (нинішнім учням щастить усе рідше), то є в шкільній програмі уроки, як свято: фізкультура, музика-співи, малювання і, звісно, література. Музика й малювання (окрім талантів, які підуть далі в цю сферу) буде пам'ятатися загалом, а от література – окремими фрагментами, якимись яскравими епізодами. Це ті уроки, які стали частиною пережитого. Тобто урівнялися не з освітою, а з життям.

Жоден предмет гуманітарного циклу не вчить ставати людиною: самостійною, відповідальною, творчою. На жаль, цьому переважно не вчать і батьки. Здатна вчити література. Щоправда, за однієї умови – треба вміти її читати. А от із цим у нас справи дуже кепські. І чим далі, тим очевидніша катастрофічність ситуації.

Я, вочевидь, збиваюся з прагматики на ті романтичні аргументи, які не раз прозвучали, особливо в дискусії про об'єднання двох літератур в одну. Шукаю далі. Умберто Еко (авторитет не лише для літераторів, а й для мовників) в бесіді з бібліофілом Жаном Клодом Кар'єром висловився так: «Не сподівайтесь позбутися книжок». Він – людина комп'ютерна, інтернетна, але добре знав, що книжки посіли занадто важливе місце в культурі людства і виявились набагато більш довговічними, ніж іноді здається. Інший інтелектуал Гарольд Блум, намагаючись розібратися, що саме сформувало європейську цивілізацію, ментальність європейця, показав особливу роль письменників. А ще розмістив наприкінці своєї книжки «Західний канон. Книги на тлі епох» списки художніх творів, котрі, на його думку, має прочитати кожен, хто хоче вважати себе освіченою людиною. Не філологом, не літератором – освіченою людиною.

Я особисто знала двох видатних професорів-фізиків, які своєю начитаністю перевіряли багатьох літераторів. Вони були освіченими людьми. Вищого гатунку така освіченість. Однак надто рідкісна! А стане ще більш рідкісною – хай-но реформуємо мовно-літературну освіту.

Найкращий аргумент, який я спромоглася відшукати в царині прагматизму, мабуть, треба назвати так: стратегія. Людина, яка вирішує лише тактичні завдання – це не прагматик. Найбільш присутній прагматизм у будь-якій галузі – це стратегічне мислення. Треба трохи логістики, трохи бачення глибших закономірностей, щоб прорахувати щось бодай на три кроки вперед. Сьогодні зробимо так, а що буде завтра? Післязавтра?

У цьому зв'язку в мене є закріплена (усвідомлена) асоціація: повоєнна Японія. Напівфеодална, воєнізована, авторитарна країна, яка отримала не лише нищівну поразку й окупацію, а також дві атомні бомби, які забрали життя мешканців двох міст і стали майже смертельним ударом по ментальності японців. Вони опинились на глибокому дні. Як же сталось японське диво? Чому всього лише через три десятки років Японія кинула виклик світовим лідерам-переможцям? От на їхні реформи подивились би наші реформатори. Або хоча б на німецькі: теж дивовижний історичний урок. Обидві країни в короткий термін перетворились на економічних лідерів після поразки і крайнього занепаду. Думаєте, це завдяки тому, що фізика-математика-технічні дисципліни-комп'ютери стали основними в системі освіти?

Ні, якраз навпаки: бідна, зруйнована Японія зробила ставку на гуманітарну частину освіти. Зокрема на японську мову та літературу як безумовну доміную. Все решта де й узялося. Ясна річ, це не механістичний рецепт: дати більше годин цим, менше тим. Це стратегічне мислення, яке бачить, що звідки проростає і які дає плоди.

Скрізь і всюди основний ресурс країни – це люди, їхня якість. Якщо держава робить ставку на максимальне сприяння розвитку й реалізації кожної особистості, вона неодмінно матиме успіх. Але без уважного та розумного засвоєння життєвого досвіду інших людей це неможливо. Концентрат життєвого досвіду, доступний багатьом у стислі терміни, містить лише література. Національна література вчить бути людиною своєї країни і держави, зарубіжна – бути відкритим до світу, не боятися його, не бути зверхнім чи упослідженим. Це дві грані літературної освіти, які мають поперемінно увиразнюватися, бо кожна відповідальна за інше. Так само, як рідна мова та література: мусять поперемінно сходитись і розходитись, аби жоден предмет не втратив свого поля відповідальності.

Правильно, коли мову читають одні вчителі, а літературу – інші, українську літературу – одні, зарубіжну – інші. Хай змагаються, але чесно: чий уроки будуть цікавіші, чий учні – мудріші. Нашим прагматикам, на жаль, мудрість учнів не в голові (аби лиш бали).

Марія МОКЛИЦЯ, професор,
завідувач кафедри теорії літератури
та зарубіжної літератури Східноєвропейського
національного університету ім. Лесі Українки